

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (1)**

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугаиштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ**Главный редактор**

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор турецких языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайұлы

Техническое сопровождение

Коньирбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

EDITORIAL TEAM**Editor-in-Chief**

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitzhanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 1. Pp. 139–151
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_1_139-151

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕ ОҚУ-АҒАРТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨТЕРІЛУІ

Бақыт Серікқызы Тұрлыбай¹, Ғабит Қанезұлы Кенжебаев²

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық университеті (050010 Алматы қ., Жамбыл 25, Қазақстан, Алматы қ.)
PhD докторант
<https://orcid.org/0009-0008-7782-0791> E-mail: t.bakyt94@mail.ru

² Абай атындағы Қазақ ұлттық университеті (050010 Алматы қ., Жамбыл 25, Қазақстан, Алматы қ.)
Тарих және құқық факультетінің деканы, ҚР ҰҒА академигі, т.ғ.д.,
<https://orcid.org/0000-0001-5341-5603>. e-mail: kgabit62@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЭИ, 2025

© Тұрлыбай Б.С., Кенжебаев Ғ.Қ. 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* XX ғасырдың басындағы Қазақ қоғамының ағартушылық мәселелері және оның «Қазақ» газетінің беттерінде көрініс табуы мәселесін зерттеу ұлттық тарихымыздың белгісіз беттерін ашуға мүмкіндік беріп, ұлттық тарихи сананы дұрыс қалыптастыруға септігін тигізуімен құнды. Әрине, әр ғылымның өзіне ғана тән методологиялық ұстанымы болатыны ақиқат. Мәселен, тарих ғылымында, уақыт пен кеңістіктің, саяси идеологиялық, фактордың рөлі мен ықпалы қашан да жоғары болған. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері:* Ағартушылықтың әлемдік тәжірибесін зерделей отырып, XX ғасыр басындағы «Қазақ» газеті арқылы Алаш қайраткерлерінің бұл үдеріске қосқан үлесін бағалау. Қазақ жеріндегі ағартушылықтың пайда болуы мен даму кезеңдерін анықтау; Қазақ газетінің қалыптасуына ықпал еткен факторларды анықтау; Қазақ газетіндегі алға қойылған ағартушылық, білім беру және сауатсыздықты жою мәселелеріне қатысты көзқарастарды талдау; Қазақ газетіндегі оқу-ағарту мәселелеріне қатысты еңбектерді саралау. *Материалдар мен әдістер.* Қазіргі кездегі зерттеулердің маңыздылығы, мәселенің ауқымды және дерек көздерінің кеңейюінде. Мақалада зерттеудің негізгі бағыттары көрсетілген. *Бірінші бағыт,* «Қазақ» газеті бетіндегі білім мәселесінің тарихы бойынша жұмыстардың ерекшелігі. Ағартушылықтың мәні мен тарихи формасының алғашқы даму кезеңдеріне шолу жасалынып, теоретиктер мен философтардың ой-пікірлері қарастырылды. *Екінші бағыт,* «Қазақ» газетіндегі баспасөз бен кітап мәселесі бойынша жұмыстарға зерттеу жасалынды. Сонымен қатар, Қазақтың тұңғыш ағартушыларының философиялық ойларына, көзқарастары мен шығармаларына талданды. Қазақ ағартушылығы: Абай, Шоқан, Ыбырай есімдерімен тығыз байланыстылығы сараланды. *Нәтижелер:* «Қазақ» газеті бетінде жарияланған ғылыми және ғылыми-көпшілік мақалалар кеңінен пайдаланылды. Оларды ғасыр басындағы қоғамдық ой-сананың айнасы ретінде бағалауға болады. «Қазақ» газеті ағартушылыққа анықтама берумен, оның мәнін арнайы талдаумен айналысқан жоқ. Дегенмен, білім мен тәрбие, әдебиет пен өнер, ғылым жетістіктері мен саясат туралы айтқандары қазақ қоғамындағы ағартушылық идеясының басты-басты бағытын мазмұнын және ерекшелігін зерделеуге мүмкіндік береді. Мәселен, сол замандағы өзекті мәселенің бірі кітап шығару мен тарату еді. «Қазақ» ұлт тілінде жарияланған басылымдардың саны, шыққан баспасы, сатылым бағасы, кітап дүкені, тапсырыс беру жәйінен жиі ақпарат беріп тұрған. Сол мақалалар арқылы А. Байтұрсыновтың, М. Дулатовтың,

Ш. Құдайбердіұлының, Қ. Халидтің, Ш. Маржанидің т.б. ойшылдардың еңбектерімен танысуға болады. Тек 1913 жылы ғана ұлттық бас газет қазақ жеріндегі мектептердің саны мен жағдайы туралы 40-тан астам мақала жариялағандығына салыстыру жұмыстары жасалынды. *Қорытынды:* «Қазақ» газетінің шығу тарихы мен шығармашылық қызметі біршама зерттелген. Алайда, «Қазақ» газетінің ағартушылық қызметі арнайы зерттелген жоқ. Сондықтан осы бағыттағы зерттеулер аса қажет.

Түйін сөздер: ұлт зиялылары, алаш, оқу-ағарту, ағартушылық, білім беру, тарих, медресе, мектеп, мұғалім, XX ғасырдың басы, «Қазақ» газеті, кітап шығару.

Дәйексөз үшін: Тұрлыбай Б.С. Кенжебаев Ф.Қ. «Қазақ» газетінде оқу-ағарту мәселесінің көтерілуі // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. 139-151-бб. (каз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_139-151

THE RISE OF THE PROBLEM OF EDUCATION IN THE NEWSPAPER "KAZAKH"

Bakyt S. Turlybay¹, Gabit K. Kenzhebaev²

¹ Abay Kazakh National University (25, Dzhabbala str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)

PhD student,

<https://orcid.org/0009-0008-7782-0791> E-mail: t.bakyt94@mail.ru

² Abay Kazakh National Pedagogical University (25, Dzhabbala Shevchenko str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)

Doctor of Historical Sciences, Academician of the National Academy of Sciences

of the Republic of Kazakhstan, Dean of the Faculty of History and Law

<https://orcid.org/0000-0001-5341-5603>. e-mail: kgabit62@mail.ru

© Valichanov IHE, 2025

©Turlybay B.S., Kenzhebaev G.K. 2025

Abstract. Introduction. The study of the educational problems of the Kazakh society at the beginning of the 20th century and its reflection on the pages of the "Kazakh" newspaper is valuable as it allows us to open the unknown pages of our national history and contributes to the correct formation of national historical consciousness. Of course, it is true that each science has its own methodological position. For example, in the science of history, the role and influence of time and space, political and ideological factors have always been high. *Goals and objectives:* The purpose and objectives of the research: to evaluate the contribution of Alash figures to this process through the newspaper "Kazakh" at the beginning of the 20th century, while studying the world experience of enlightenment. Determining the stages of emergence and development of enlightenment in the Kazakh land; Identify the factors that contributed to the formation of the Kazakh newspaper; Analysis of views on the issues of enlightenment, education and elimination of illiteracy put forward in the Kazakh newspaper; Differentiation of works related to educational issues in the Kazakh newspaper. The importance of modern research lies in the scope of the problem and the expansion of data sources. The article shows the main directions of research. *Materials and Methods.* The first direction is the peculiarity of works on the history of the issue of education on the pages of "Kazakh" newspaper. The essence and historical form of the Enlightenment was reviewed, and the views of theorists and philosophers were considered. In the second direction, a study was made of works on the issue of press and books in "Kazakh" newspaper. In addition, the philosophical thoughts, views and works of the first Kazakh educators were analyzed. Kazakh education: the close connection with the names of Abay, Shokan, Ybrai is differentiated. *Results:* scientific and public scientific articles published on the page of "Kazakh" newspaper were widely used. They can be evaluated as a mirror of the public mind at the beginning of the century. "Kazakh" newspaper was not engaged in providing a definition of enlightenment and specifically analyzing its meaning. However, what they say about education and upbringing, literature and art, scientific achievements and politics allows to study the content and features of the main direction of the idea of enlightenment in the Kazakh society. For example, publishing and distributing books was one of the pressing issues of that time. "Kazakh" often provided information about the number of publications published in the national language, publishing house, sales price, bookstore, place of order. Through those articles, A. Baitursynov, M. Dulatov, Sh. Kudaiberdiuly, K. Khalid, Sh. Marjani, etc. you can get acquainted with the works of thinkers. Only in 1913, the main national newspaper published more than

40 articles about the number and condition of schools in the Kazakh territory. *Conclusion:* the history of the origin and creative activity of "Kazakh" newspaper has been studied to some extent. However, the educational activities of "Kazakh" newspaper have not been specifically studied. Therefore, research in this direction is very necessary.

Key words: National intellectuals, Alash, education, enlightenment, education, history, madrasa, school, teacher, the beginning of the 20th century, "Kazakh" newspaper, book publishing.

For citation: Turlybai B.S., Kenzhebaev G.K. The rise of the problem of education in the newspaper "Kazakh" // Otan tarikhy. 2025. Vol. 28. № 1. Pp. 139-151 (In Kaz). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_139-151

ПОДНИМАНИЕ ВОПРОСА ОБ ОБРАЗОВАНИИ В ГАЗЕТЕ «КАЗАХ»

Бакыт Сериковна Турлыбай¹, Габит Канезович Кенжебаев²

¹ Казахский национальный университет имени Абая (д. 25, ул. Жамбула Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

PhD докторант,

<https://orcid.org/0009-0008-7782-0791> Электронная почта: t.bakyt94@mail.ru

² Казахский национальный университет имени Абая (д. 25, ул. Жамбула, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

д.и.н., Академик НАН РК, декан факультета истории и права

<https://orcid.org/0000-0001-5341-5603>. e-mail: kgabit62@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

©Турлыбай Б.С., Кенжебаев Г.К., 2025

Аннотация. *Введение.* Исследование образовательных проблем казахского общества начала XX века и их отражение на страницах газеты «Казах» ценно, так как позволяет открыть неизведанные страницы нашей национальной истории и способствует правильному формированию национального исторического сознания. Конечно, верно, что каждая наука имеет свою методологическую позицию. Например, в исторической науке всегда были высоки роль и влияние времени и пространства, политических и идеологических факторов. *Цель и задачи исследования:* оценить вклад деятелей Алаша в этот процесс через газету «Казах» в начале XX века, изучая мировой опыт просветительства. Определение этапов зарождения и развития просвещения на казахской земле; Выявить факторы, которые способствовали становлению казахской газеты; анализ взглядов на вопросы просвещения, образования и ликвидации неграмотности, высказанных в казахской газете; дифференциация работ, связанных с вопросами образования в казахстанской газете. Значимость современных исследований заключается в масштабах проблемы и расширении источников данных. *Материалы и методы.* В статье показаны основные направления исследований. *Первое направление* – это особенность работ по истории вопроса образования на страницах газеты «Казах». Рассмотрены сущность и историческая форма просвещения, рассмотрены взгляды теоретиков и философов. *По второму направлению* были изучены работы по вопросам печати и книги в газете «Казах». Кроме того, были проанализированы философские мысли, взгляды и труды первых казахских просветителей. Казахское образование: дифференцируется тесная связь с именами Абая, Чокана, Ыбрая. *Результаты:* получили широкое распространение научные и общественно-научные статьи, опубликованные на странице газеты «Казах». Их можно оценить как зеркало общественного сознания начала века. Газета «Казах» не занималась определением просвещения и конкретным анализом его значения. Однако то, что они говорят об образовании и воспитании, литературе и искусстве, научных достижениях и политике, позволяет изучить содержание и особенности основного направления идеи просвещения в казахском обществе. Например, издание и распространение книг было одной из актуальных проблем того времени. Газета «Казах» часто предоставляла информацию о количестве изданий, вышедших на национальном языке, издательстве, цене реализации, книжном магазине, месте заказа. Благодаря этим статьям А. Байтурсинов, М. Дулатов, Ш. Кудайбердиулы, К. Халид, Ш. Марджани и др. можно познакомиться с

произведениями мыслителей. Только в 1913 году в главной республиканской газете было опубликовано более 40 статей о количестве и состоянии школ на казахском крае. **Вывод:** история возникновения и творческой деятельности газеты «Казах» в определенной степени изучена. Однако просветительская деятельность газеты «Казах» специально не изучалась. Поэтому исследования в этом направлении очень необходимы.

Ключевые слова: Национальная интеллигенция, Алаш, образование, просвещение, просвещение, история, медресе, школа, учитель, начало XX века, газета «Казах», книгоиздание.

Для цитирования: Турлыбай Б.С., Кенжебаев Г.К. Поднятие вопроса об образовании в газете «Казах» // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. С. 139-151 (на каз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_139-151

Кіріспе. 1913-1918 жылдары Орынбор қаласында жарияланып тұрған «қазақ»газетінде, оқу-ағарту мәселелеріне көп көңіл бөлінді. Себебі, дәл осы кезеңде қазақ қоғамындағы күн тәртібіндегі, ең өзекті мәселелер ағартушылық, оқу-білім болған еді. Өз заманындағы оқу-білім туралы мәселелерді көтеріп, халық арасында барынша насихаттаған маңызды басылымдардың бірі осы «Қазақ» газеті болды. Оның шығу тарихы тереңінен бастау алады.

«Қазақ» газетін ұйымдастырушы Ахмет Байтұрсынұлы да қазақ қоғамындағы оқу-ағарту мәселесіне белсенді араласты. Ол да өзіне дейінгі Абай, Ыбырай, Шоқан іспетті ағартушылар сияқты үлкен еңбек сіңірді. Өйткені, осындай «Қазақ» сияқты ірі газеттің жарыққа шығуы білім мен ғылымның, баспасөздің, түптеп келгенде оқу-ағарту ісінің дамуына елеулі үлес қосты. Осылайша, «Қазақ» газеті 1913 жылы 2-ақпанда ұзақ дайындалып, қажетті келісімдерден кейін бірінші нөмірі басылып шықты. Газеттің басылуына Ахмет ишан Оразбаев тікелей қаржылық көмек көрсетті. Алғашқы газет сандары Хусаинов Қарим баспаханасында басылып тұрды. Ал, 1918 жылғы газеттің сандарында редакторлық қызметті Жанұзақ Жәнібеков атқарды. Сол тұста газеттің барлығы 265 нөмірі жарыққа шықты. Бар болғаны 5 жылды қамтыған уақытта, газет Орынбор, Торғай, Ақмола, Жетісу, Семей облыстарына кеңінен таратылған (Нұсқабайұлы, 2018: 63-65).

Материалдар мен зерттеу әдістері. Мақаланы жазу барысында автор XX ғасырдың басындағы қазақ тілінде шыққан алғашқы «Қазақ» газеті, Алаш қайраткерлерінің ағартушылыққа қосқан үлесін анықтауға мүмкіндік беретін еңбектері пайдаланылды. Өйткені ұзақ жылдар бойы басқа елдің бодандығында болған, тәуелсіздікке қол жеткізген ұлт үшін зиялы қауымымызды ұрпаққа танытып, олардың жүріп өткен жолдарымен таныстыру рухани тұрғыда үлкен маңызға ие. Себебі олар ұлт үшін, жер үшін аянбай қызмет етіп, үлкен күрес жолынан өтті. Ал оны заман талабына сай қайта жандандыру зерттеушінің алға қойған міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл тұрғыда зиялы қауымның алатын орны үлкен.

Мақала, проблемалық-хронологиялық принципке негізделі отырып, тарихнамалық талдау көздері үш тақырыпқа бөлінген. Бірінші тақырып, «Қазақ» газеті бетіндегі білім мәселесінің тарихы бойынша жұмыстармен байланысты. Екінші тақырып, «Қазақ» газетіндегі баспасөз бен кітап мәселесі бойынша жұмыстарды қамтиды. XX ғасыр басындағы қазақ ағартушылығының тәжі А. Байтұрсынұлының шығармашылығы арқылы өмірге келген қазақ алфавиті, қазақ тілінің грамматикасы мен теориясы еді, сол арқылы оның тарих және ғылым тіліне айналуы болды. Сондықтан, үшінші тақырып, «Қазақ» газетіндегі ғылымға байланысты жұмыстар қатарын қамтиды.

Мақалада қолданылған негізгі әдіс- сапалы жалпылау әдісі – Qualitative data synthesis. Бұл әдіс, ағартушылықтың әлемдік тәжірибесін зерделей отырып, XX ғасыр басындағы «Қазақ» газеті арқылы Алаш қайраткерлерінің бұл үдеріске қосқан рөлі мәселесіндегі жұмыстарына сапалы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттеу жұмыстары арасында аналитикалық байланысын құру мақсатында, қазақстандық авторлардың жарияланымдарын тақырыптық тұрғыда талдауды көздейді. Және де жазылған еңбектер жиынтығына, сапалы түрде зерттеу нәтижелерін шығаруға мүмкіндік береді.

Талқылау. Қазақ оқығандарының дербес саяси күш ретінде белсенді қоғамдық күреске араласуы 1905 жылдан басталады. Қоғамдық дамуда алдыңғы елдермен салыстырғанда қазақ қоғамының кешеуілдеп қалуы, сондай-ақ отарлық тәуелділікке түсуінің себеп-салдарын анықтау, төніп келе жатқан қауіп жағдайында бұл күйден шығудың жолын іздеу, қазақ оқығандарының алдында тұрған негізгі мәселеге айналды. Қазақ елі саны жағынан империя құрамындағы үлкен елдердің қатарында емес еді, сонымен қатар аз және әлсіз елдердің де санатына жатпайтын.

Дегенмен, оның халық ретінде жүріп өткен жолы, ерлік тарихы, ең негізгісі ғасырлар бойы қанды күрес арқылы қалыптасқан атамекен жері бар. Осы және басқа да сауалдарға жауап іздеу, заман сұранысына лайық шаруашылық құру, күні өткен өмір салтын қайта қарап, жаңа талаптарға бейімдеу екендігін олар жақсы түсінді. Аталмыш тұжырымға тоқтаған ұлт оқығандары қоғамдық қызметін ағартушылықтан бастады. Ендігі уақытта халық арасына білім нұрын себу арқылы оларды өз тағдырын шеше алатын белсенді субъектіге айналдыру басты міндетке айналуға тиіс. Олар нағыз білім, осы жолдағы мақсатты ағартушылық қызмет және тәрбие халықты өзгертетіндігіне сенімді болды.

Міне, сондықтан да ұлт оқығандары қазақ жерінде заман сұранысына жауап бере алатындай жаңа сапа, мазмұндағы білім жүйесін қалыптастыру ісін барлық бағдарламалық құжаттарына енгізді, бұл межені жақындата түсу үшін қазақ тілін білім және ғылым тіліне айналдыру, осы мақсатта оқулықтар мен оқу құралдарын даярлау, ұлтқа арнап кітап, газет журналдар шығару ісін қолға алды. Қорыта айтқанда, ағартушылық ісі ұлт оқығандарының жұмылып атқаратын негізгі ортақ жобасына айналды.

Газет халық арасына кеңінен танылып, өзіндік маңыздылыққа ие болды. Маңыздылығы сол, оның оқырмандары 3 мыңға дейін, ал таралымы 8 мың данаға жетті. Қалың оқырманға кеңінен танымал газеттің таралуы: Днепрден бастау алып, Қытай мен Шыңжаңға дейінгі аумақты қамтыды. Редактор Ахмет Байтұрсынұлы газет материалдарын басып шығару, және шығару фактісін халықтың тағдырына алаңдаулы саясат екенін айқындап берді.

Әр дәуірдің өзіндік ерекшелігі бар. Заман талабы – өмір талабы. Қараңғылықтың шырмауында, ескіліктің, әдет-ғұрпымыздың зиянды жақтарын басынан кешірген халқымыздың тағдыры көңілімізге үлкен ой салды. Осы орайда тұяғымен кең даланы дүбірге бөлеп, талай тұлпарлар өткен, ел бірлігін ойлаған даналар туған өлкенің көгін қаламның ұшымен ұштаған есімдері тарихымызда алтын әріппен жазылған. «Халқымыздың бай мұрасы, ұмытылмас тарихы бар», – деп мақтаныш еткен тарихи мұралары еліміздің болашағына жол көрсетті. Бүгінгі тақырыбымызға арқау болған «Қазақ» – қоғамдық-саяси және әдеби газетін 1913-1918 жылдар аралығында жаңа өріс алған азаттық күрестің ұйытқысы болды.

Алаш зиялыларының ағартушылық қызметі осы уақытқа дейін әр түрлі бағыттарда қарастырылып келді. Өйгілі тарихшы М. Қозыбаев «Алаш қозғалысы XIX ғасырдағы ағартушылар қозғалысының жалғасы, оның жоғары сатысы. Абай заманында ағартушылық ұлтымызды өркениетке таныстыру кезеңі болды. Ыбырай Алтынсарин бұлағынан бастау алған Ахмет заманасы – ағартушылықты ұлтымыздың болмысын сақтап, оны өркениетті халықтармен жарыстыруға қажет алғышарттар үшін жүргізілген күрес заманасы еді» (Қозыбаев, 2009: 189) деп, XIX ғасыр мен XX ғасырдағы ағартушылық қозғалыстың бір-бірімен тығыз байланысты екенін негіздейді. Ал ҚР ҰҒА академигі М. Қойгелдиев: «Алаштық қазақ ағартушылары, әрине халықты білім алуға үндегені рас, дегенмен олар осы міндетті ғана атқарумен шектелген жоқ» (Қойгелдиев, 2004:235-236) деп көрсетеді. Олардың түсінігінде қазақ жастары алған жаңа сападағы білім қазақ халқының өмірін заман сұранысына лайық мазмұн және бағытта өзгертуге тиіс еді. «Бүгінгі адамзат қоғамында - А. Байтұрсынұлы, өміршең мәдениет салтанат құрмақ, ал мәдениеттер теңдігін қуатты мәдениет арқылы ғана орнатуға болады, олай болмаған күнде жоғары сатыдағы мәдениеттер төменгі деңгейдегі мәдениеттерді қанамақ» (Байтұрсынұлы, 2013:110), – деп тұжырым жасады. Басқаша айтқанда, жаңа сападағы білім қазақ қоғамын феодалдық мешеуліктен және отарлық тәуелдіктен құтқара алатын бірден-бір құралға айналуға тиіс еді. Қазақ қоғамының өзекті мәселелерін анықтау ісінде «Қазақ» газеті шешуші рөл атқарды. XIX ғасырдың соңғы ширегіндегі қазақ жерінің одан әрі отарлану тарихынан бастап, бүгінгі тәуелсіз мемлекет құру тарихына дейінгі қазақ халқының жүріп өткен жолын «Қазақ газеті» бетінен көруімізге болады (Смағұлова, Әнес, Замзаева, 2009 :10).

Біріншіден, мерзімді басылымды ұйымдастыру арқылы жүзеге асыруы тұрғысынан. Осы орайда, «Қазақ»газетінің алғашқы нөмірінде «Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі», -дей отырып, «газет- халыққа білім таратушы, олай дейтініміз газетадан жұрт естімегенін естіп, білмегенін біліп, бірте-бірте білімі молайып, зейіні өсіп, пікірі ашылып, іс те жеттікпекші»деп жазды Ахмет Байтұрсынов (Қозыбаев, 2009: 9).

Екіншіден, адамға көз құлақ, тіл қандай керек болса, халыққа да дәл сондай маңызды еді. А.Байтұрсынов «Қазақ» газетінің алғашқы оқырмандарына арнап «Құрметті оқушылар» атты мақаласында, газеттің қоғам өміріндегі атқарар қызметі мен рөлін айқындап, халқы үшін бағалы төрт қасиетін көрсеткен: «Бірінші, әуелі газет халықтың көзі, құлағы һәм тілі, екіншіден газет

халыққа қызмет ететін нәрсе, олай дейтініміз себебі жұрттың білімді пікір, оқығаны көп адамдар газет арқылы халықтың сөзін сөйлеп, пайдасына іс істеп, жол сілтеп отырған; үшіншіден газет халыққа білім таратушы. Жұрт газет арқылы қоғам өміріндегі күнделікті жаңалықтардан хабардар болып отырды. Бірте-бірте халықтың білімі молайып, зейіні оянып, пікірі ашылып, парасатқа жетпекші. Ал төртіншіден газет халықтың даушысы. Яғни, газет арқылы халықтың сөзін сөйлеп, пайдасын қорғап, зарарына қарсы тұрып, қарғаға көзін шоқытпаққа қарсы тырысады». Жоғарыда айтылғандардан ой түйер болсақ, «Қазақ» газеті халық дертінің себебін, емін түсініп, қазақты оятуға бар күшін жинап, патша саясатына қарсы қызмет атқарды.

Ағартушы, ұлт көсемі А. Байтұрсыновтың айтуы бойынша «Газетасы жоқ жұрт, басқа газетасы бар жұрттардың қасында құлағы жоқ керең, тілі жоқ мылқау, көзі жоқ соқыр сықылды. Дүниеда не болып жатқанынан көру жоқ, не сөйлеп жатқанын есту жоқ, өз пікірін айту жоқ», дей келе, қайраткер «жұртым деп халықтың арын арлар, зарын зарлап, газет арқылы халықтың сөзін сөйлеп, пайдасын қорғап, зарына қарсы тұруды» мақсат етті.

Газет беттерінде Әлихан Бөкейханның ақын және философ ретіндегі Абай туралы ой-пікірін дамыта отырып, Ахмет Байтұрсынұлы 1913 жылы Абай шығармашылығы туралы үлкен мақала жариялайды. Ол Абайды қазақ даласының бас ақыны деп атады. Мақалада Абайдың «Поэзия – сөз иесі» өлеңі толық келтірілген. Бұл мақалада ұлы ойшылдың жалпы поэзияға, оның қоғам мен жеке адам өміріндегі гуманистік рөліне деген көзқарастарына талдау жасалған. Мақала авторы алғаш рет өзі туралы әдебиеттанушы ретінде мәлімдеді. Бүгінде, Ұлы ағартушы, философ Абай Құнанбайұлының туғанына 179 жыл. Адам жанының барлық қырын өлеңмен жырлаған Абай шығармалары әлі күнге дейін өз маңызын жоғалтқан жоқ. Қазақ халқымен мәңгі жасамақ.

Осы мәселеге қатысты тарихшы М. Қозыбаев «...1864 ж. патшаның жазалаушы әскери қосыны Түркістанды басып алды. Қазақ елі, түркі тілдес халықтар жері патшалық басыбайлық империяның табанына түсті. Азғана уақытта отаршыл жүйе қалыптасып, қазақ жері әскери қорғандардың торына қамалды. ...Міне, осы бір тұста қазақ елінің зиялы қауымының жаны егілді, көз жасы төгілді, іргесі сөгілді. Замана сол бір шақта ағартушылық қозғалысты тудырды. Өркениетті дамыған елге көз салып, ағартушы қауым қайткенде қазақ елі іргелі ел болады, қайткенде қазақ жері талан-тараждан аман қалады, ұлттық сана көтеріледі? – деген стратегиялық мәселелерге жауап іздеді де ізденді, құлшынды да, бұлқынды. Сол Шоқан, Ыбырай, Абай заманасында ұлттық мүддені қорғау ағартушылықтың еншісіне тиді» (Қойгелдиев, 2004: 93) деп түйіндейді.

XX ғасырдың басындағы қазақ елінің саяси-әлеуметтік өмірдің маңызды мәселелеріне қазақ шаруашылығы жағдайына, оқу-ағарту, бала тәрбиесіне, жер мәселесіне, басқа елдермен қарым-қатынасына, әдебиет пен мәдениет, әдет-ғұрып, салт-санаға, тарих шежіреге арналған құнды мақалалар жарияланды. Газет ұлт тілінде басылғандықтан қазақтың ой-пікірінің жаңаша қалыптасуына белгілі дәрежеде әсер еткені сөзсіз. Алғаш жарық көрген күнінен бастап «Қазақ» газеті қазақ даласының қоғамдық-саяси және мәдени өміріне бес жылдан ұзақ жападан-жалғыз қызмет етті. А. Байтұрсынов Кеңес үкіметі орнағанға дейінгі қайраткерлік пен ағартушылық қызметі «Қазақ» газетімен тығыз байланысты болғаны бізге мәлім. «Қазақ» газеті алғашқы сандарынан бастап ел өміріндегі ең күрделі де, өзекті Қазақтың тарихы, Дін таласы, Ұры тию, Қазақтан солдат ала ма? Земство не нәрсе? атты мәселелерді көтерді. Оларға жауап іздеді.

«Қазақ» тігінділеріне зер салсақ сол кездегі қазақ қоғамы тұрмысында оның қандай маңызды рөл атқарғанын байқаймыз. Әр облысқа таратылып отырған газет беттерінде хабар-ошарлар, елдің жағдайы, әр өңірде болып жатқан оқиғалардан хабар алатын мүмкіндікке ие болды.

Нәтижелер. Халқымыздың әдеби, мәдени ой- пікірін оятып, қалыптастыруға септігін тигізген ұлттық тарихымыздың рухани шежіресі «Қазақ» газеті екені бәрімізге мәлім. XX ғасырдың басындағы «Қазақ» ұлттық төл энциклопедиямыз. Алаш қайраткерлері ұлтының теңдігі үшін қаламмен, күреске түскен. Қазақ зиялылары еуропалық деңгейдегі білім алғандықтан, халықтың өркениетке жетуін қалады. Олардың көрнекті өкілдері ұлттық баспасөзде қазақтар дәстүрлі өмір салтында қалса, білімі дамымай қалатынын айтып отырды. Ал білімсіз халық білімді халықпен қатар жүріп, болашаққа сенімін жоғалтып, ұлт ретінде жойылып кететінін айқындады.

Жалпы баспасөз материалдарын тарихта дерек ретінде қолдану, үстемдікке ие болып отырғандығын қазақ баспасөзінің тарихын зерттеуші С. Смағұлова: «мерзімді баспасөзі қоғамдық өмірдің маңызды бір саласы болып табылады. Баспасөз халық ағартудың, қоғамдық ой-пікірді дамытудың маңызды құралы. Бұдан біздер әсіресе, XX ғасырдың басында шыға бастаған биресми ұлттық басылымдарда әдет-ғұрып, оқу-тәрбие мәселелерінің бірте-бірте алдыңғы қатарға шығып,

халықтың рухани байлығын бұрынғыдан да байыта түсуге, отарлықтың кесірінен барынан айырылғандардың санасын оятуға барынша күш салғандығын байқаймыз. Адамзат өркениеті тарихында тіл мен жазудың пайда болғанынан кейінгі үшінші орында кітап шығару тұр. Кітап уақыт пен ұрпақтар сабақтастығын сақтап қалған алтын көпір», - деп жазды (Байтұрсынұлы, 2013: 7-8).

Адамзат тарихындағы тұңғыш бұқаралық ақпарат құралы кітап. Оның шығуы, дамуы жазу мәдениетімізбен тығыз байланысты. Ежелден тас кітаптан, одан ғана қағаз бетіне түсе бастады. Біздің алғашқы қолжазбаларымыз Әл-Фарабидің, М. Қашқаридің шығармалары дәлел. Алаштықтар өздерінен бұрынғы ұлы ағартушылар секілді ұлттық дамуда шешуші орынды білімге сүйене отырып тәрбие берді. Олардың дәйектеулерінше нағыз білім жолындағы мақсатты ағартушылық қызмет пен тәрбие халықты өзгертетіндігіне кәміл сенді. Алайда, алаштық ағартушы буын қазақ жерінде заман сұранысына жауап бере алатындай жаңа сапа, мазмұндағы білім жүйесін қалыптастыру ісін барлық бағдарламалық құжаттарына енгізді, тек онымен шектелмей, бұл мақсатты жақындата түсетін нақты істер атқарды. Нәтижесінде кітап бастыру, оқулықтар жазу, газет-журналдар шығаруға белсене кірісті. Бұл қазақ ұлтының өміріндегі жаңа толқын болатын. Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, А. Байтұрсынов бастаған ұлт зиялылары бала оқытуды қазақ қоғамы үшін күнделікті өмірлік қажеттілікке айналдыру жолын іздеді. Оқулық жазуды ғылым-білімнің алғашқы баспалдағы деп санаған. Олар жоспарлы түрде әр саланы, бірінші кезекте қоғамдық ғылымдарды дамытуға күш салды. 1913–1918 жылдар аралығында, екі миллионға жуық басылған қазақ кітаптарының жарық көруі осы атқарылған істер тұжырымға негіз болды. XX ғасырдың бірінші жартысында кітап шығару ісі алға басып, қарқынды дамыды. Алғашқы жиырма бес жылда бес жүзге жуық кітап жарыққа шықты. Келесі кезекте кітап ісіндегі Алаш зиялыларының ғылыми мұраларын, тәжірибелік, тұжырымдарын, қызметін мынадай жеті салаға жіктеді:

- Өздерінің қаламынан туған, жарыққа шыққан төл туындылары;
- Қазақ тілінде немесе басқа тілде жарияланған кітаптарды таныстыруы, жарнамалауы;
- Рецензиялары;
- Алыс-жақын елдерде жарық көрген кітаптарды қазақ тіліне аударуы; - Кітап шығару ісінің ережелері мен талаптарын тиянақтауы;

- Кітап авторы жайлы ой-пікірін білдіру, мәлімет тарату;
- Кітаптың қазақ тағдырындағы, ұлттық тілін сақтаудағы, миссиясын ашуы.

«Қазақ» газетінде «Жаңа шыққын кітаптар», «Жақын арада басылып шыққан һәм шығатын кітаптар» айдарымен берілген материалдардан Алаш зиялыларының қолтаңбасын байқау қиын емес. Мысалы, 1913 жылы «Қазақ» газетінің 12 нөмірінде басылған «Оқшау сөз» айдарымен Ә. Бөкейханұлы, Ш. Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз һәм хандар шежіресі» атты кітабына пікірін білдірген. Онда «...Енді мұнан былай қазақ шежіресін жазбақ болған кісі Шаһкәрімнің кітабын әбден білмей қадам баспасын» дей отыра, Ә. Бөкейханов кітаптың кемшін тұстарын көрсетуді де назардан тыс қалдырмаған. Қазақ авторлары жайлы сөз қозғағанда, дәлдік пен ұқыптылықтың айқын көрінісін көрсетеді. Мысалы, Алаш зиялылары кітап басу ісіне жауапкершілікпен қараған. Олай дейтініміз оқыған кітаптарға келтірген шолудан, рецензиядан, айқын көрініс тапқан. Кітап шығару ісімен қатар, жаңа басылған кітаптарды насихаттап жарнамалап отырған.

Газеттің әр санында кітапханалар мен кітап дүкендерін таныстыруды ұмытпаған. Мысалы, Орынбордағы «Білік» кітапханасы жайын атты мақалада: «Қазақша һәр бір түрлі өлеңдер, қиссалар һәм мектеп кітаптарының қайсы бір түрі де бар. Үлкен һәм уақ арабша уа түрікше дәріс кітаптарының ең мол һәм жақсы орны да «Білік» кітапханасы» - деп жарнамалайды (Қозыбаев, 2009:30). Газеттің 1913 жылғы нөмірінде қазақ және түркі тілдерінде жарық көрген кітаптарды Орынбордағы «Білік» кітапханасынан сатып алуға болатындығы жайлы, хабарлама басылды (Қозыбаев, 2009:29). Газет беттерінде жарияланған жарнама бойынша кітаптар тез арада сатылып отырған. Алайда, кейбір кітаптар сатылымда жоқ болуына орай кей уақыттарда «ол кітап сатылмайды» немесе «сатылымда жоқ» деген айдармен жарияланып тұрған.

Газеттің № 42 санында жарияланған, «Алаш азаматтарына» атты мақалада А. Байтұрсынов, М. Дулатов «халықтың мәдениет жолында ілгері басып, ел қатарынан қалмасына себепші болатын нәрселердің бірі баспасөз, иәғни газета, журнал, кітаптар екендігі шексіз». Баспасөздің әуелі керектігін түсініп ілу қажет, екінші білгеннен кейін баспасөзбен жұрттың пайдалану жағын ойлап іс қылу керек деп, ой тұжырымдады (Қозыбаев, 2009: 418-419).

Газеттің №12 санында жарияланған, Жапония мақаласында Әлемдік баспасөз тәжірибелеріне сүйене отырып, 1908 жылы шыққан кітаптар: Англияда 9 мың, Францияда 8 мың, ал Жапонияда 29 мың. 1910-ншы жылы Еуропа жұртының бәрінен ең көп кітап басып шығарған Германия 31 мың, ал Жапония 1910-ыншы жылы 41 мың 620 атты кітап басып шығарды (Қозыбаев, 2009:126).

1915 жылы Уфа қаласындағы «Тұрмыш» баспаханасынан Көлбай Төгісовтің «Надандық құрбаны» атты пьесасы жарыққа шықты. Пьесса үш бөлімнен тұрды. Кітап басылып шыққан соң, бірден сынға ілінді. М. Дулатов пьесаның мазмұнын жіті талдап, мазмұнына мүлде келіспейтіндігін айтып қарсы шықты.

Баспахана құру, газет-журнал шығарудың қиындығын, М. Дулатов «Қазақ» газетіне жариялаған «Қазақ баспаханасы» мақаласында: «Газет шығару, баспахана ашу секілді істер көлденең адамға сауда-саттық ісі секілді көрінсе ғажап емес, ақшаң болды – алдың, қаламың болды – жаздың, бірақ бізге олай емес» дей келе, газет шығарудың өз қиыншылығы барлығын, оны көпшілік түсіне бермейтіндігін және үнемі сынға тап болатындығын, бұл күнделікті қайталанып отыратындығын айта отырып, осындай кедергілерге қарамастан баспахана ашу, газет шығару, кітап басу халық игілігі үшін істелінетінін алға тартты (Смағұлова, Әнес, Замзаева, 2009: 37). Келесі кезекте, қазақ тіліндегі шығатын кітаптар мен олардың бағасы жайындағы хабарлар «Қазақ» газетінің беттерінде жарияланып тұрды.

1913-1918 жылдары «Қазақ» газеті, басылып шыққан кезінен бастап кітаптар мен оларға жазылған сын, пікірлер жайында үзбей жарияланып отырды.

Әр жылдарға бөліп қарастырсақ, нәтижесінде 1913 жылы А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ш.Құдайбердиев, М.Малдыбаев, «Медресе Ғалия» шәкірттерінің «Әліппесі», Ғ.Қарашев кітаптары жайлы хабарламалар берілсе, ал 1914 жылы А.Құнанбаев, М.Дулатов, «Қара қыпшақ Қобыланды» және Ғ. Қарашев, А. Байтұрсынов, С. Көбеев кітаптары жайлы жазылып, кітаптарға сын жазылған. 1915 жылы баспаханадан шыққан А. Байтұрсынов, М. Тұрғанбаев, М. Малдыбаев, Н. Күзенбаевтың кітаптары жайында, сондай-ақ 1916 жылы жарыққа шыққан А.Байтұрсыновтың оқу құралдары, К. Көпеевтің басылған кітаптары мен оқулықтарына, М. Дулатов, Ж.Темірбековтің және басқа да авторлардың кітаптары мен оқу құралдарына сындар айтылып мақалалар мен қысқаша жарнамалар жарияланып тұрған. Алайда, қазақ жерінде елеулі өзгерістер болды (Қозыбаев М., 2009:82). Қазақ қоғамының XX ғасырдың бірінші жартысында жаңа серпіліс жергілікті хабарлар газет беттерінде жариялана бастады. Кітап әлеміне қатысты жаңа үлгідегі мектеп оқулықтарын жасау мәселесі қолға алынып, күн тәртібіне қойылды. Сонымен қатар, ұлт мектептерінде ана тілін оқытуға байланысты төл әліппе мен хрестоматия құралдарын жасауға үлкен мән берілді.

Қазақ баспасөзі халықтың сауатты, көзі ашық, оянуына жәрдемдесті. Ә. Бөкейхановтың ағартушылық қызметі көп қырлы болды деп айтуымызға толық негіз бар (Смағұлова С., 2011:11-13). Алайда, қазақ ұлттық баспасөзінің қарлығашы «Қазақ» газетін дүниеге әкелуде, газеттің ұлттық деңгейге көтерілуіне зор еңбек сіңірген қайраткер. Қазақ баспа тарихында «Қазақ» газетінің алатын орыны ерекше. Алаш зиялыларының көтерген ағартушылық идеясы ұлт-азаттық идеясына ұласты. Қараңғы қазақ халқына ағартушылық жүргізу мақсатында жазылған көп еңбектері, баспа ісіндегі құнды мұралар қатарында. Олар кітап басу ісін ұйымдастырумен айналысты. Осы жерде «Алаш» партиясының бағдарламасында кітап бастыруға еркіншілік негізгі құқтардың бірі ретінде қарастырылғанын да айта кеткеніміз жөн. Бұл мәселені қарастырғанда Алаш қайраткерлері жазған және, олардың бастамасымен жарық көрген кітаптарды да жатқызамыз. Мысалы, А. Байтұрсыновтың 1909 жылғы «Қырық мысал», 1911 жылы басылған «Маса», М. Дулатовтың 1909 жылы жарыққа шыққан «Оян, қазақ!», М. Жұмабаевтың 1913 жылғы «Шолпан» атты кітаптары айғақ. Нәтижесінде, осы кезеңде жарық көрген Абайдың өлеңдер жинағы, Ш. Құдайбердіұлының кітаптары дәлел. Олар мұндай кітаптарды шығарып қана қоймай, «Қазақ» газетінің әрбір нөмірінде жарық көрген кітаптар туралы хабарлама беру арқылы кітаптарды оқырманға жеткізіп отырды (Смағұлова, Әнес, Замзаева, 2009:124).

Осы жерде тоқталатын тағы бір мәселердің бірі - Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаевтың және тағы басқа жарық көрген кітаптарға қатысты өздерінің сын-пікірлерін білдіріп, жан-жақты талдап отырғаны. Тәуелсіздік алғаннан кейін «Мәдени мұра», «Рухани жаңғыру» ағдарламалары аясында әлемдік үздік авторлардың кітаптарының, қулықтарының қазақ тіліне аударылғаны белгілі, ал осы істің бастауында Алаш ағартушылары тұрды. Атақты «Маса» атты шығармасы 1911 жылы Орынборда «Дин уә мағишат» баспасынан 2000 дана тиражбен жарық көрді. А. Байтұрсынұлының халық ағарту ісіндегі маңызды еңбектерінің бірі араб графикасын

қазақтарға ыңғайлап жетілдірді. Оқылуы, жазылуы қиын әліппеге қазақ тілінің ерекшеліктеріне қарай өзгерістер енгізді. Осылайша жазылған оқулықтар халық арасында үлкен сұранысқа ие болды. 1912-1916 жылдар ішінде Орынборда осы қазақ тілі жөніндегі оқулық бес мәрте басылып шықты. 1911 жылы революцияға дейін, А. Байтұрсынов «Қырық мысалын», ал 1914, 1916 жылдар аралығында тіл жөніндегі оқулық «Оқу құралын» жазды. Ол баспа ісінің дамуында өшпес із қалдырды. Халықты ағарту жолында тынбай еңбек еткен алаш зиялысы (Нұрғалиева, 1998: 258).

Қазақ мектептерін қандай оқулықпен оқыту қажеттігі жөнінде талқылауда А. Байтұрсыновтың «Оқу құралының» мектеп, медреселерде қолданудың маңыздылығы нақтыланды. «Қазақ» газетінде жарияланған Абдолла Шоқаевтың «Қазақ мұғалімдері! Қазақ шәкірттері!» атты мақаласында: «Осы күні шығып жатқан Ахмет Байтұрсыновтың жаңа емлемен жазылған «Баянышы», «Оқу құралдары» бар, мұны қаншамыз қабыл етіп жатырмыз» (Қозыбаев, 2009: 407). – деген, пікір айта келе, нағыз мектепке қажетті оқулық екендігін анықтаған.

Ордалық «Ш.Б.» деген бүркеншік атпен мақала жариялаған азамат: «Бірінші, бұл кітаптар қазақтың жалпақ тілімен жазылған, сондықтан қазақ балалары тез түсінерлік оңай. Екінші, мүмкін қадыр бір әріпке екінші әріпті қосқан уақытта бір мағыналы сөз шығарылып жазылған. Үшінші, «Баянышы» деген кітап қосқан. Бұл кітапта «Оқу құралы» мен қалай пайдалану, баланы қалай оқыту һәм жаздыру керек екендігі көрсетілген. Шу дегенде көпке бірдей жазу оңай емес. Сондықтан, А.Б.-ның әліппесін ұнатпайтын да кісілер бар шығар, сонда да олардың қолдарында да осы жолмен оқытуға керек деп ұстап тұрған мінсіз кітаптары болуы қиын болар» (Қозыбаев, 2009: 409). – дей тұрып, бала оқытуға лайықты оқулық ретінде бағалады.

Сонымен, А. Байтұрсыновтың барлық оқулықтары, оқу құралдарына жақсы пікірлер айтылды. Ахмет Байтұрсынов пен Әлихан Бөкейханов кітап, газет, журнал шығаруды елдің дамығанын көрсеткіш ретінде дәйектеді. Бұл пайым-тұжырымдарын ірі зерттеулерінде ғана емес, балаларға арналған шағын суреттемелерінде де қағазға түсірген. Әсіресе Ә.Бөкейханның 1915 жылы «Қобыланды» кітабына жазған сынының тағылымы мол. «Қолға не түсті соны баса бермей, жақсы, көркем қылып басуды көздеу керек», – дейді. Кітап авторларының талант көзін ашуда ұлт зиялылары тынбай қызмет етті. Ауызша үгіт-насихатымен, газет-журналдардағы сөзімен, кітаптарымен, қажымас қайраткерлігімен қазақты оятқан, өшпес мұралары – оқулықтары мен оқу құралдары, көркем шығармалары. Осы тұста қазақ авторларының ұқыптылығын көрсетеді.

Міржақып Дулатұлы өзі ақын бола тұра, арифметикадан қазақ тілінде тұңғыш «Есеп құралын» жазады. Жарыққа шыққан тағы бір кітабы- «Оқу құралы. Оқу кітабына А. Құнанбайұлы, Ы. Алтынсарин, Ғ. Қарашев, А. Ғалимовтардың өлең, әңгімелері және орысшадан аударма шығармалары енгізіледі. Сол қиын кезеңдерде басылып шыққан кітаптар қазақ қоғамын оқуға шақырып, санасын оятып, халықты білімді болуға, сонымен қатар сауаттылыққа шақырды. Аталған оқулық, оқу құралдары қазақ баспа тарихында өзіндік орыны болды. «Қалғанша жарты жаңқам мен сенікі, Пайдалан шаруаңа жараса, алаш!» деп ұрандатқан Міржақып, қараңғылықтың шырмауында жатқан еліне ес болуға өз-өзіне серт берген және сол сертін орындады. Міржақып Дулатұлы жайлы сөз етпеу мүмкін емес. Еңбек жолында 1917 жылға дейін жеті басылымды төрт аталым кітап шығарды. 1914 жылы «Бақытсыз Жамал», сонымен бірге «Азамат» атты өлеңдер жинағы да екінші рет басылып, жарық көреді. А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы жасөспірім ұрпақ үшін оқу құралы, оқулық жазуды өздерінің азаматтық борышы санаған. Газет беттерінде тек жарнамалар ғана жарияланбаған сондай-ақ кітаптарға сыни пікірлер мен қорытындылар жасады.

1916 жылы Орынборда М. Дулатовтың Ғ. Құсанов баспасынан бастауыш мектепке арналып тұңғыш «Қирағат» оқу құралы басылып шықты (Бексұлтан, 2005:45). Кітап авторларының мұғалімдерге арнап жазған алғы сөзімен басталады. Алғы сөзде қазақ даласында екі түрлі (орысша, мұсылманша) оқыту тәртібіне талдау жасайды да, ескі мұсылманша хадим оқуының кемшіліктеріне тоқталады. Ескі араб әрпімен жазылған кітаптарды мұсылман мектептерінде шәкірттердің түсінбей, құрғақ жаттауы салдырынан 5–6 жыл оқысада хат танымай қалатыны айтылады. М. Дулатұлы қазақтың оқыған жастарын ана тілін қадірлеуіне үндей келе, оған қолдарында таза қазақша жазылған оқу құралдарының болмауы да есеп болғанын ескертіп, «...міне, сіздер керек еткен қазақ тіліндегі оқу кітаптарының бірі осы-біз ұсынып отырған» «қирағат», кітабы дейді (Бексұлтан, 2005:194). «Қазақ» газетінің әрбір нөмірінде жарық көрген кітаптар туралы хабарлама беру арқылы кітаптарды оқырманға жеткізу жолдарын қарастырып, тиімді шешіп отырған. Осы жерде көңіл бөлетін тағы бір мәселе бар. Ол Ә. Бөкейханұлының, А. Байтұрсынұлының, М. Жұмабаевтың және тағы басқа жарық көрген кітаптарға қатысты

өздерінің сын-пікірлерін білдіріп, оң-теріс жақтарын жан-жақты талдап отырғаны. Мысалы, 1913 жылы «Қазақ» газетінің 12 нөмірінде «Оқшау сөз» айдарымен Ә. Бөкейханұлы Ш. Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз һәм хандар шежіресі» атты кітабына пікірін білдірген. Онда «...Енді мұнан былай қазақ шежіресін жазбақ болған кісі Шаһкәрімнің кітабын әбден білмей қадам баспасын» дей отыра, Ә. Бөкейхан кітаптың кемшін тұстарын көрсетуді де назардан тыс қалдырмаған.

Ал, Орынборда өткен жалпы қазақ-қырғыз съезінде оқу мәселесіне айырықша көңіл бөлінді. Оқу мәселесі жөнінде М. Дулатұлы баяндама жасап, ұлт мектебін көркейтуге оқытушымен оқу құралының тапшылық көрсетіп отырғанын баса айтты. Съезд делегаттары М. Дулатұлы пікірін қызу қолдап, оқу құралдарын дайындауға мұрындық болатын оқу комиссиясын құруға шешім қабылдады. Съезд оқу комиссиясына мынадай міндеттер жүктетілді: ұлт мектептеріне бағдарлама жасау; мұғалімдерге жолбасшы кітаптар жазу; тәрбие жайынан кітаптар жазу; бүкіл қазақ-қырғызға оқу ісін жүргізу жайлы жоба шығару; «қазақ емілесін тексеріп, түзету, қазақ тіліне пайдалы кітаптарды аудару. Оқу комиссиясы құрамына А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабаев, Е. Омаров, Б. Сәрсенов, Т. Шонанұлы сайланды. Комиссия 1918 жылдың басынан бастап іске кіріседі деп тарасады. «Алаш» партиясының съезінде көтерілген ана тілінде оқулықтар дайындау ісі 1921 жылы қолға алынғаны байқалады.

1914 жылы «Қазақ» газетінің «Басқармадан» айдарында, қазақ тіліндегі сонымен қатар, басқа тілде жазылған кітаптардың, әр қайсысынан бір данадан жинап кітапхана құрмақшы жайында хабар берілген. Газеттің № 47санында, Абай өлеңдері кітабы басылып шыққандығы хабарланған. Ал 1915 жылғы газет тігіндісінде «Школдар ана тілімен оқу» атты мақалада оқу кітаптары ана тілінде басылуына баса назар аударылған.

Қазақ баспа ісінің көркемдеуіндегі біріншілерінің қатарында «Қазақ» газеті болды. «Қазақ» газеті қазақ халқының көзін ашқан, ағартушылық мәселесін сәтті орындаған басылымдар болды. Баспа ісінің дамуына, қазақ ғылымының тууына Алаш зиялыларының тікелей ықпалы тиді. Ахмет Байтұрсынов қазақ тіл білімі мен әдебиеттану бойынша кітаптар жазса, медицина, биология, табиғаттану пәнінен Х. Досмұхамедұлы еңбектерін жариялаған (Суханбердина, 1999: 77). Математика саласы бойынша М. Дулатов пен Ә. Ермаков, психологиядан- Ж.Аймауытов, педагогикадан М. Жұмабаев, ауыл шаруашылығынан Т. Шонанұлы, Қ. Кемеңгерұлы арнайы еңбектер жазып, басып шығарған. Ұлт зиялыларының бұл оқулықтары педагогика, әдістеме ғылымының іргетасын қалады десек те болады. Кеңестік жүйе орнаған кезде ұлт зиялылары оқу-ағарту салаларына өлшеусіз үлес қосты.

Қазақ баспа ісінің дамуына өшпес үлесін қосқан Алаш қайраткерлері отаршылардың арбауындағы ұйқыда жатқан қалың қазақты сілкініп оятты, білім сыйлады. Қазақ қоғамының назарын білім, ғылым бастауы кітапқа аударуды мақсат тұтқан алаш зиялылары басқа да ұтымды жұмыс тәсілдерін қолданды. Ал, революциядан бұрын жазған еңбектердің басым көпшілігінің негізгі идеясы ағартушылық, демократтық, прогрестік биік нысана, олар біздің азаматтық, рухани дамуымыздағы маңызды, мәнді кезеңдер шындығын ашады, әр түрлі ойлар, пікірлер дәл қазіргі уақытқа қызмет ететінін көруге болады. Қазақ зиялыларының, қоғам және мемлекет қайраткерлерінің бірі Әлихан Бөкейхан. Көрнекті қоғам қайраткері, ғалым ормантанушы, экономист, тарихшы, этнограф, әдебиеттанушы, аудармашы, дарынды публицист (Қожамжарова, 2014: 12). Әлихан Бөкейханұлының өмірі жолы мен ғылыми-шығармашылық еңбегі және қоғамдық-саяси қызметі халқы үшін, халқының жарқын болашағы үшін атқарылды.

Әлихан Бөкейханұлының «Қазақ» газетіне мақалалар, ғылыми зерттеулері, аудармалары жарияланған. Оның өмірдегі атқарған қызметінен құнды деректер беретін «Қазақ» қоғамдық саяси және әдеби газеті. «Қазақ» газеті қазақтың ұлттық төл басылымы деуге толық негіз бар. Әлихан Бөкейхан қазақ жұрты үшін ең өзекті мәселелерді көтерді. Көркем аудармамен, ғылыми, ғылымтанымдық, саяси әдебиеттер мен қата түрлі пән оқулықтарын, оқу-ағартуға арналған құралдарды аударумен де айналысты (Әнес, 2017: 221).

Мерзімді басылымдарда басылған Әлихан Бөкейханұлының мақалалары бүркеншік есімдермен жариялағандығы белгілі. Ол зерттеуші ғалымдар зерттеулерінен Әлихан Бөкейханұлының бүркеншік есімдермен мақала бергенін байқаймыз. Олар: «Қыр ұғлы», «Қыр баласы», «Ғали хан», «Әлихан», «Ғ.Б», «Ә.Б», «Арыс ұлы», «Түрік баласы», «Қалмақбай» (Дулатов М., 2003:93) бұл аталған есімдер қазақша басылған мақалаларда кездессе орыс басылымдарында бұданда асып

түсетіндігін мерзімді басылымдардан байқаймыз. Әлиханнның бүркеншек есімдерінің осы күнге дейін 30-дан асады.

Алаш зиялылары кітап жазу, кітап басып шығару ісімен шектелген жоқ, Әлемдік әдебиет өкілдерінің шығармаларын аударып, оларды қазақ қоғамына етене таныстырды. «Қазақ» газетінің әр санында жариялап отырды. Деректерге сүйенсек, Ә. Бөйхан «Қыр баласы» деген бүркеншік атпен, А.П. Чеховтың «Хамелеонын», Ги де Мопассанның «Симонның әкесі», «Жарасын алдырған ана», Короленко В.Г. «От» (әңгімесін), Л.Н. Толстойдың «Жұмыртқадай бидай», Н. Маркестен «Керейдің жоғалуы», Қырым сөзі, «Сұлтан Сәли», «Құрбанқия», «Ешкітау» (әңгімесін), Аңыз ертегілері, М. Дулатұлын М.Ю. Лермонтовтың Айтыс (өлеңін), А. Байтұрсынұлы, И.А. Крыловтың «Қырық мысал» аударған. Алаш қайраткерлері Л.Н. Толстойды, А.П. Чеховті, В.Г. Короленконы, И.С. Тургеневті, Г.Д. Мопассанды, Д.М. Мамин Сибиряқты қазақша сөйлетті (Бөкейхан, 1994: 202).

Қорыта келе, жалпы қоғам дамуындағы алдыңғы қатарлы ой-сана баспасөзде көрініс тапты. Жоғарыда аталған зиялылардың көпшілігі өздерінің өркениетті ойларына шығармашылықты серік етті. Олар әр түрлі аудармалары, төл туындылары, публицистикалық шығармалары арқылы халықтың жүрегіне ой салып, көп сұрақтарға жауап берді. Халқына дамуына даңғыл жол жол ашты. Сонымен, Алаш зиялылары оқу-ағарту саласында мектеп, оқу-әдістемелік құралдар туралы зерттеу әдістерін жазып, бірін-бірі толықтырып отырған (Атабаев, 2000: 312). «Қараңғы қазақ көгінен өрмелеп шығып күн болуды» армандаған алаш қайраткерлері өз заманының көзі ашық, көкірегі ояу бір туар тұлғалары еді. Олардың бар өмірі ұлтты сүюдің, ел мүддесіне қалтықсыз қызмет қылудың нағыз үлгісі болады. Алаш зиялыларының көп салалы қызметінің бағыты ғылыми-педагогикалық іс-әрекетінің тамыры тереңге тарап, бүгінгі қазақстанның зияткерлік ұлт қалыптастырудың түпкілікті негізінен бастау алғандығын байқаймыз.

Қорытынды. XX ғасырдың басындағы Қазақ даласындағы жаңа есім «Қазақ» газеті мәнәсініндегі көрінісі жүйелі түрде сараланып, мәдени құбылыстармен байланыста қарастырылды. XX және ХХІ ғасырдың басындағы Алаш қайраткерлерінің, соның ішінде ағартушылардың мақалалары талданып, зерттелді. Ұлттық идеяның шырақшысы, азаттық рухының қоңырауы «Қазақ» газеті. XX ғасырдың алғашында, Ресей империясының қоластындағы қазақ және басқа да түркі халықтары өркениетке ұмытылып, ұлттық сана-сезім күрт өсті. Қазақ даласындағы қоғамдық-саяси өмірге елеулі өзгеріс әкелді. Алғашқы баспасөз, идеологиялық концепциялар, әдебиет нұсқалары дүниеге келді.

XX ғасырдың басында ұлтымыздың жаңа деңгейге көтерілуіне, мәдени, саяси-әлеуметтік ұйысуына негіз болған: қазақ білімділерінің элитасы қалыптасты. Мектеп-медресе, діни бостандық, адам құқығы, оқу, білім, тағы сол сияқты мәселелер алға шықты.

XX ғасырдың басындағы Ахмет Байтұрсынов, Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, Ә. Бөкейханов сынды ұлт зиялыларының шығармашылығына шолу жасап, мақалаларына талдау барысында әрқайсысының өзіне тән маңызы мен ерекшеліктері айқындалды. Ә.Бөкейхановтың оқу-ағарту тақырыптағы мақалалары ұлттың тарихы мен мәдениетімен тығыз байланыста, олардың рухани маңыздылығы да осында екені анық. М.Дулатовтың шығармаларының ерекшелігі, ұлт басылымдарының қазақ тілінде оқулықтар мен оқу құралдарын шығаруда тілі жатық, балаларға түсінікті жазудан алшақтамауы оның өзіндік қолтаңбасын айқындайды.

Ахмет Байтұрсыновтың ағартушылық бағыттағы шығармалары автордың ғылыми, философиялық зерттеулерінің толғауынан туындап, күрделі танымдық көркемдік тілін көрсетті. Оның шығармалары қазақ ағартушылар қатарында үлкен құбылыс ретінде ерекшеленетіндігі анықталды. Сондай-ақ, оқу-ағарту шығармашылығы оның оқулықтары мен оқу құралдары, тікелей ағартушылыққа негізделіп, қазақ халқына газеттің шығу тарихы мен баспасөздің пайда болуын кеңінен зерттеуден пайда болған пайымдарынан туындағанын көрсетеді.

«Қазақ» газеті, XX ғасырдың басында шыға бастаған бейресми ұлттық баспасөз саласында ұзақ уақыттар бойы тарих зерттеушілерінің тарапынан қызығушылық тудырып келді. Соның ішінде, Нұрпейісов К., Қойгелдиев М., Омарбеков Т., Әбжанов Х., Смағұлова С., Сақов Қ., Субханбердина Ү., қазақстан тарихында өзіндік мектеп қалыптастыруға талпыныс жасап, үлкен қолтаңбаларымен құбылыс жасады.

Сонымен бірге, қазақ даласында шешілмей жатқан күрделі мәселелер шаш етекпен болғанымен жетістіктері де, баршылық екендігін «қазақ» газетіндегі баспасөз бен кітап шығарылуы туралы жан-жақты жазылды.

Қазіргі таңда ұлттық тарихымызды қайта жаңғыртып, өткенімізді шынайылық тұрғысынан зерделеу арқылы тарихи тұлғаларымыздың өмірін зерттеу кезек күттірмейтін мәселенің бірі. Жаңа ғылыми ізденістерге, ұмтылу тарих үшін үлкен табыс. Қазақстан тарихы, оның ішінде «Қазақ» газетінің болашағы қажымас қайратпен, үздіксіз еңбек ететін ғалым, зерттеуші тарих еншісінде. Сан ғасырлар бойы патшалық өкіметтің отарлық езгісінде келген қазақ елінің егемендікке қол жеткізуі арқасында Алаш қайраткерлеріміздің өткен өмірі мен олардың шығармашылық мұрасын зерттеп, тарих беттерін қайта парақтап, жаңа заман талабына лайықты зерделеудің маңызы зор.

Әдебиеттер

- Атабаев, 2000 – *Атабаев Қ.* Қазақ баспасөзі Қазақстан тарихының дерек көзі (1870-1918). Ғылыми монография. Алматы: Қазақ университеті, 2000. 358 б.
- Байтұрсынұлы, 2013 – *Байтұрсынұлы А.* Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст.: Ғ.Әнес. Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2013. 640 б.
- Бөкейхан, 1994 – *Бөкейхан Ә.* Шығармалар. Алматы: Қазақстан, 1994. 384 б.
- Досмұхамедұлы, 2017 – *Досмұхамедұлы Х.* Еңбектері: Бірінші том. Жан саулығы / Құраст. проф. Ғ. Әнес. Алматы: «Арыс» баспасы, 2017. 432 б. + 16 бет суретті жапсырма.
- Дулатов, 2003 – *Дулатов М.* Бес томдық шығармалар жинағы. 4 том. Алматы: Мектеп, 2003. 344 б.
- Жүз тұңғыш, 2005 – *Жүз тұңғыш.* Жинақ. 2-кітап. Құраст. Бексұлтан Нұржекеұлы. Алматы: «Жалын баспасы» ЖШС, 2005. 352 б.
- Қожамжарова, 2014 – *Қожамжарова Д.* Алаш қозғалысының тарихы: Оқулық. Тараз: Тараз мемлекеттік педагогикалық институты, 2014. 332 б.
- Қойгелдиев, 2004 – *Қойгелдиев М.* Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.). Алматы: Жалын, 2004. 400 б.
- Қазақ, 1913 – *«Қазақ» газеті* 1913 жыл / Репрессияға ұшыраған қазақ зиялыларының мұрасын зерттейтін «Арыс» қоры; құраст.: Смағұлова С., Әнес Ғ., Замзаева Т. Астана: Арыс, 2009. 480 б.
- Қазақ, 1914 – *«Қазақ» газеті* 1914 жыл / репрессияға ұшыраған қазақ зиялыларының мұрасын зерттейтін «Арыс» қоры; құраст.: Смағұлова С., Әнес Ғ., Замзаева Т. Астана: Арыс, 2009. 480 б.
- Қозыбаев, 2009 – *Қозыбаев М.* Ахмет Байтұрсынов – XX ғасырдың ұлт реформаторы // Тұлғалар тұғыры / Құраст. І. Қозыбаев. Алматы, 2009. 540 б.
- Қозыбаев, 2009а – *Қозыбаев М.* Киелі тәуелсіздік / Құраст. І. М.Қозыбаев. Алматы: Баспалар үйі, 2009. 448 б.
- Нұсқабайұлы, 2018 – *Нұсқабайұлы Ж.* Қазақ журналистикасының тарихы (1870-2008 жылдар). Алматы: «Білім» баспасы, 2018. 400 б.
- Нұрғалиева, 1998 – *Нұрғалиева Л.* 1917–1937 жылдарда Қазақстан тарихының өзекті мәселелері баспасөзде: тарихнамалық зерттеу: Тар. ғыл. канд. дисс. ... Алматы, 1998. 143 б.
- Смағұлова, 2011 – *Смағұлова С.* Қазақ мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы (XX ғ. 20-30 жж.). Алматы: Елтаным баспасы, 2011. 432 б.
- Суханбердина, 1999 – *Суханбердина Ү.* Қазақ халқының атамұралары. Алматы, 1999. 93–247-бб.

References:

- Atabaev, 2000 – *Atabaev Q.* Qazaq baspasózi Qazaqstan tarihyńyń derek kózi [Kazakh Press source of the history of Kazakhstan] (1870-1918). Ǵylymı monografıa. Almaty: Qazaq ǵnıversiteti, 2000. 358 p. (in Kaz.)
- Baytursınulı, 2013 – *Baytursınulı A.* Qazaq til biliminiń máseleleri [Problems of Kazakh linguistics] / Qurast.: Ğ. Ąnes. Almatı: «Abzal-Ay» baspası, 2013. 640 p. (in Kaz.)
- Bókeihan, 1994 – *Bókeihan Á.* Shyǵarmalar [Works]. Almaty: Qazaqstan, 1994. 384 p. (in Kaz.)
- Dosmuhameduly, 2017 – *Dosmuhameduly H.* Eńbekteri: Birinshi tom. Jan saýlyǵy [Works: the first volume. Health of the soul] / Qurast. prof. Ğ. Ąnes, Almaty: «Arys» baspası, 2017. 432 p. + 16 bet sıretti japsyrma. (in Kaz.)
- Dýlatov, 2003 – *Dýlatov M.* Bes tomdyq shyǵarmalar jınaǵy [Collection of works in five volumes]. 4 tom. Almaty: Mektep, 2003. 344 p. (in Kaz.)
- Júz tuńǵysh, 2005 – *Júz tuńǵysh.* Jınaq. 2-kitap [One hundred firstborn. Collection. Book 2]. Qurast. – Beksultan Nurjekeuly. Almaty: «Jalyn baspası» JShS, 2005. 352 p. (in Kaz.)
- Nurǵalíeva, 1998 – *Nurǵalíeva L.* 1917–1937 jıldarda Qazaqstan tarihyńyń ózekti máseleleri baspasózde [Actual problems of the history of Kazakhstan in 1917-1937 in the press: historiographic research]: tarihnamalyq zertteý: t.ǵ.k. ... diss. Almaty, 1998. 143 p. (in Kaz.)
- Nusqabauuly, 2018 – *Nusqabauuly J.* Qazaq jýrnalistikasynyń tarıhy [History of Kazakh journalism] (1870-2008 jıldar.). Almaty: «Bilim» baspası, 2018. 400 p. (in Kaz.)
- Qojamjarova, 2014 – *Qojamjarova D.* Alash qozǵalysynyń tarıhy: Oqýlyq [History of the Alash movement: textbook]. – Taraz memlekettik pedagogikalıyq instıtúty, 2014. 332 p. (in Kaz.)

Qoygeldiev, 2004 – *Qoygeldiev M.* Ulttiq sayasī élita. Qızmeti men tağdırı [National political elite. Activity and fate] (XVIII-XX ğğ.). Almatı: Jalin, 2004. 400 b. (in Kaz.)

Qozıbaev, 2009 – *Qozıbaev M.* Axmet Baytursınov – XX ğasırdıñ ult reformatorı [Akhmet Baitursynov-national reformer of the XX century] // Tulğalar tuğırı. / Qurastırğan I. Qozıbaev. Almatı, 2009. 540 p. (in Kaz.)

Qozıbaev, 2009a – *Qozybaev M.* Kıeli táýelsizdik [Holy independence] / Qurast. I.M. Qozybaev. Almaty: Baspalar úii, 2009. 448 p. (in Kaz.)

Qazaq, 1913 – «*Qazaq*» gazeti 1913 jyl [Newspaper "Kazakh" 1913] / repressıağa ushyrağan qazaq zııalylarynyñ murasyn zertteitin «Arys»qory; qurast.: Smağulova S., Ánes Ğ., Zamzaeva T. Astana: Arys, 2009. 480 p. (in Kaz.)

Qazaq, 1914 – «*Qazaq*» gazeti 1914 jyl [Newspaper "Kazakh" 1913] / repressıağa ushyrağan qazaq zııalylarynyñ murasyn zertteitin «Arys»qory; qurast.: Smağulova S., Ánes Ğ., Zamzaeva T. Astana: Arys, 2009. 480 p. (in Kaz.)

Smağulova, 2011 – *Smağulova S.* Qazaq merzimdi baspasózi: shyǵý tarihy men derektik mańyzy [Kazakh Periodical Press: history of origin and source significance] (XX ğ. 20-30 jj.)/ Svetlana Smağulova. Almaty: «Eltanym baspasy», 2011. 432 p. (in Kaz.)

Sýhanberdina, 1999 – *Sýhanberdina Ú.* «Qazaq halqynyñ atamuralary [Heritage of the Kazakh people]». Almaty, 1999. Pp. 93–247. (in Kaz.)

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT
ОТАН ТАРИХЫ. 2025. Т. 28. № 1

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Кабульдинов З.Е.

ОБОСТРЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ КАЗАХОВ В УСЛОВИЯХ МАССОВОЙ
КРЕСТЬЯНСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ В НАЧАЛЕ XX века.....5

Балтабаева К.Н., Аблажей Н.Н.

ДЕЛА ПЕРЕБЕЖЧИКОВ И РЕПАТРИАНТОВ ИЗ СИНЬЦЗЯНА
1940–1950-х гг. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ДИАСПОРЫ.....18

Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Женис Ж.Ж.

КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ – ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ
ЕҢ АУЫР ТРАГЕДИЯ.....29

Асанова С.А., Конкабаева А.Н.

СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ИЗМЕНЕНИЯ
СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА КАЗАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ.....41

Kasymbekova M.A., Zhenis Zh.Zh., Zhumatay S.

SOME ISSUES RELATED TO THE HISTORY OF THE EMERGENCE
OF THE SUFI ORDER IN CENTRAL ASIA.....52

Aitenov Zh.K., Sailaubayeva N.E., Baishov B.B.

PEASANT COLONIZATION OF THE REGION AND ITS REFLECTION
IN TOPONYMY OF PAVLODAR REGION.....63

Муканова Г.К.

ПЕРВАННЫЙ НАМАЗ. ИСТОРИЯ РЕПРЕССИЙ МУЛЛ, ИШАНОВ, ХАЗРЕТОВ
И КАЗИЕВ В РАМКАХ «МАЛОГО ОКТЯБРЯ» В КАЗАХСТАНЕ (1920 – 1950 гг.).....76

Сулейменова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДА 1930 жж. ЖҮРГІЗІЛГЕН ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ
НАУҚАНЫ – КІШІ ҚАЗАН РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТРАГЕДИЯСЫ.....91

Омарова Г.А., Уалтаева А.С., Маргулан А.С.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА АЛМАТЫ
В 1854-1939 гг.105

Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С.

ОСМАН БИЛГІНІҢ ТҮРКІСТАНДЫҚ ҚАЖЫЛАРҒА ҰСТАНҒАН САЯСАТЫ
(XIX ғ. аяғы – XX ғ. басы).....124

Тұрлыбай Б.С., Кенжебаев Ғ.Қ.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕ ОҚУ-АҒАРТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨТЕРІЛУІ.....139

Черниенко Д.А., Абенова Г.А.

КАЗАХСКО-РУССКОЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Х.А. АРГЫНБАЕВА.....152

Мурзаходжаев Қ. М., Әпендиев Т.Ә., Қуанбай О.Б.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР
(ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ МӘЛІМЕТТЕР БОЙЫНША
ӨЗАРА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ).....165

Bazarbayev K., Amirbek A., Kelesh M.

TURKEY IN THE ATATURK ERA IN SOVIET PUBLICATIONS
(BY «PRAVDA» AND «IZVESTIA» NEWSPAPERS).....177

Бисенова Г.А., Отенова Г.Е., Болдыков Ж.Б.

XX ҒАСЫРДЫҢ 40-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҮНДІСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ КӨШІНІҢ
ТАРИХЫ (ҮНДІСТАН ҰЛТТЫҚ АРХИВ ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....186

Оралова А.А., Қара Ә.

ҚАЗАҚ-ОРЫС БАЙЛАНЫСТАРЫНДАҒЫ ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....200

Каримов М.К., Рахметуллин Е.Е., Даутова А.Ф.

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ
САЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР КЕЗЕҢІНДЕ.....212

Қапбаров Г.Ш., Шашаев Ә.К., Орынбасаров Г.Ж.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӨШІ-ҚОН ҰТҚЫРЛЫҒЫ: КАДР ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫНЫҢ
РЕТТЕЛУІНІҢ ШЕШІМІ.....225

АРХЕОЛОГИЯ. ЭТНОГРАФИЯ / ARCHEOLOGY. ETHNOGRAPHY

Ахантаева Ә.

ЖЕТІСУ Өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі.....240

Сиздигов Б.С., Амантуров М.Қ., Жетібаев К.М.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНАН ТАБЫЛҒАН МАЙШАМДАР.....251

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.